

De Grebbelinie, een gelaagde geschiedenis

BRENDAN MCCARTHY
EN JOLANDA VAN EE

De Grebbelinie vormt een kenmerkend groen lint in het landschap tussen de Nederrijn bij Rhenen en het Eemmeer bij Spakenburg. Deze verdedigingslijn is vanaf de 16^e eeuw in acht verschillende fases opgebouwd, aangepast en uitgebreid. Door deze langdurige ontwikkeling bestaat de Grebbelinie uit verschillende lagen die tot uitdrukking komen in het landschap. In deze lagen zijn continuïteit en discontinuïteit in zowel vorm als functie van de linie te herkennen. Wel is het altijd een groene lijn in de Gelderse Vallei gebleven. Ook hebben delen van de linie afwisselend gefungeerd als waterkering en verdedigingslijn. Tegenwoordig is de linie grotendeels in functie als extensief recreatiegebied. Dit artikel laat zien hoe de Grebbelinie zich in acht fases heeft ontwikkeld en wat daarbij de wisselwerking tussen het verdedigingssysteem en het landschap was. Ter illustratie zal voor een aantal fases ingezoomd worden op het gebied rond het Fort aan de Buursteeg. In 2005-2006 is op initiatief van de provincie Utrecht een gebiedsvisie voor de Grebbelinie ontwikkeld: 'De Grebbelinie boven water!' Daarmee is een nieuwe fase in de ontwikkeling van de Grebbelinie aangebroken. Aan het einde van het artikel komt deze negende fase aan de orde.

Het verdedigingssysteem van de Grebbelinie was gebaseerd op Nederlands beste en enige natuurlijke wapen: water. Om de vijand tegen te houden werden grote delen van de laaggelegen Gelderse Vallei onder water gezet. De waterhoogte was tijdens de inundaties slechts 30 tot 50 cm. Toch was dit voldoende: het water was te diep voor paarden en soldaten en te ondiep voor boten. De hogere delen die niet onder water konden worden gezet, zoals wegen, dijken en natuurlijke verhogingen, werden verdedigd met forten, kazemat-

ten en andere werken. De gehele geschiedenis van de Grebbelinie wordt gekenmerkt door een wisselwerking met het landschap. Het landschap (de geomorfologie) heeft voor een belangrijk deel de ligging van de linie bepaald. De Grebbelinie heeft met haar kades, sluizen, forten en kazematten op haar beurt het landschap beïnvloed. Deze wisselwerking met het landschap is in acht fases beschreven. Natuurlijke processen, zoals de afwisseling van ijstijden en warmere perioden, hebben de basis gelegd voor het ons bekende landschap. Zo zijn

Fases in de ontwikkeling van de Grebbelinie

1. De aanzet	1589 - 1741
2. De eerste linie	1742 - 1766
3. De linie in stelling gebracht	1785 - 1794
4. Franse aanpassingen	1799 - 1806
5. Van linie naar voorpost	1843 - 1866
6. Valleistelling als hoofdverdediging	1936 - 1940
7. Pantherstellung	1944 - 1945
8. De slapende linie	1945 - 2006
9. De beleefbare linie	2007 - ...

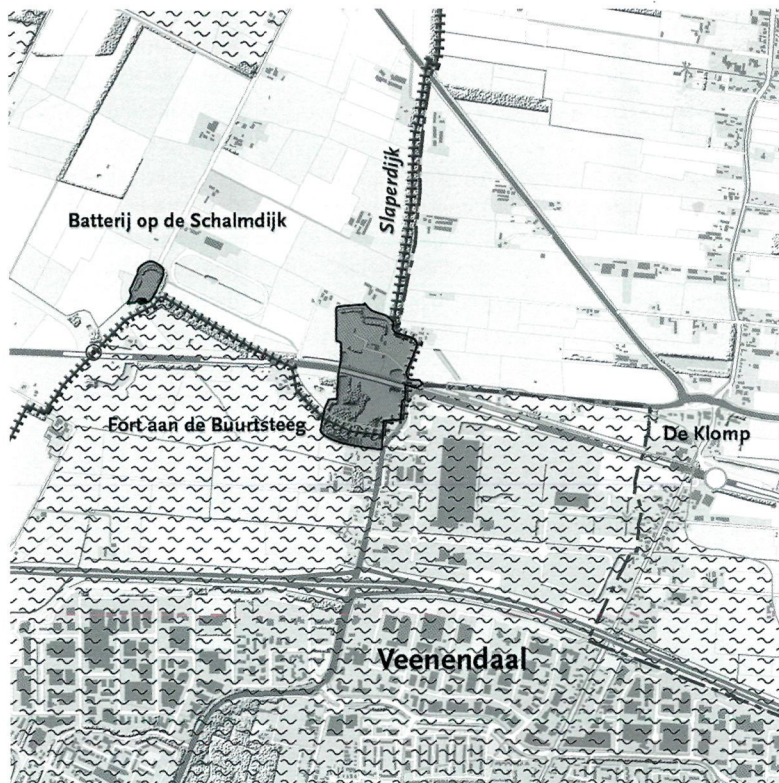
de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe gevolgen van de voorlaatste ijstijd, waarbij het landsijs tot halverwege Nederland kwam. Dit voortduwende landsijs heeft zowel deze stuwwallen als de tussengelegen vallei doen ontstaan. Dit lage en natte gebied, nu bekend als de Gelderse Vallei, bleek later uitermate geschikt te zijn voor inundaties. De Gelderse Vallei is lange tijd het toneel van grensconflicten geweest. Zo is 2000 jaar voor Christus op de Grebbeberg een ringwalburcht aangelegd. De strategische ligging tussen het middeleeuwse bisdom Utrecht en het hertogdom Gelre heeft tot de vestiging van verscheidene kastelen geleid. Naast de vroege grensconflicten heeft het gebied veel met wateroverlast te maken gehad. Het grondwater stond hoog en de Nederrijn overstroomde regelmatig, wat na de ontginning van het hoogveengebied van het Binnenveld (globaal het gebied tussen

Rhenen, Wageningen, Ede en Veenendaal) dreigende vormen aan begon te nemen.

FASE 1.

DE AANZET (1589-1741)

Niet veel mensen weten dat in deze periode de eerste aanzet werd gedaan voor de Grebbelinie. Utrecht had behoefte aan een tweede linie. De Oude Hollandse Waterlinie lag ten westen van Utrecht ter bescherming van Holland. Wanneer de vijand uit het oosten zou komen, was de stad Utrecht en het omliggende gebied een makkelijke prooi. Daarom moest ook ten oosten van Utrecht een verdedigingslijn komen. Aangezien de vijand uit het oosten verwacht werd ging de voorkeur van Gelderland vanzelfsprekend uit naar een IJssellinie. De IJssel was echter te lang voor het relatief kleine Nederlandse leger om doeltreffend te kunnen verdedigen. Bovendien

Fort aan de Buursteeg e.o.: fases 1 t/m 3 (1589-1794). Bron provincie Utrecht, cartografie Marga Oostveen.

Objecten Grebbelinie

	Grebbeliniedijk en kades
	Grebbeliniedijk en kades uit vorige tijdslagen, functioneel
	Grebbeliniedijk en kades niet meer functioneel
	schansen en werken uit vorige tijdslagen, functioneel
	kazematten, sluizen e.d.
	kazematten, sluizen e.d. uit vorige tijdslagen
	inundatiegebied
	inundatiegebied vorige tijdslagen
	Panterstelling
	linies uit vorige tijdslaag
	tankversperring 1900-2000
	provinciegrens

Legenda bij de kaarten van de Grebbelinie. Bron provincie Utrecht, cartografie Marga Oostveen.

kende deze rivier veel doorwaadbare plaatsen. De bestuurders van Holland en Utrecht zagen in dat de moerassige Gelderse Vallei een grote strategische waarde had.

In 1589 verschenen dan ook de eerste plannen voor een verdedigingslinie in de Gelderse Vallei. Er was slechts een klein aantal toegangswegen dat doorgang bood door het drassige gebied. Het plan was om deze accessen bij Rhenen, Veenendaal en Woudenberg te verdedigen met in totaal vijf schansen. Toen in 1629 de Spaansgezinde legers de Veluwe overtrokken werd voor het eerst het gebied tussen Rhenen en Veenendaal geïnundeerd. Het water van de Nederrijn stond hoog en de sluizen bij de Grebbedijk werden opengezet. Op dat moment waren alleen de schansen bij Woudenberg en Em-

minkhuizen en enkele fortificaties bij de Grebbe gereed voor verdediging. De soldaten die de schans bij Woudenberg moesten bemannen vluchtten echter vroegtijdig en de Spaanse en Duitse soldaten konden ongehinderd verder trekken. Spoedig was Amersfoort ingenomen. Toen de rust was weergekeerd, liet prins Frederik Hendrik weten dat het van groot belang was om in het gebied van de Grebbe tot de Zuiderzee versterkingen aan te leggen. Onder invloed van de Staten van Holland kreeg de (Oude) Hollandse Waterlinie echter voorrang. In het Rampjaar 1672 werden Gelderland en Utrecht bezet door Franse troepen van Lodewijk XIV. Dit maakte duidelijk dat een verdedigingslinie ten oosten van de stad Utrecht noodzakelijk was.

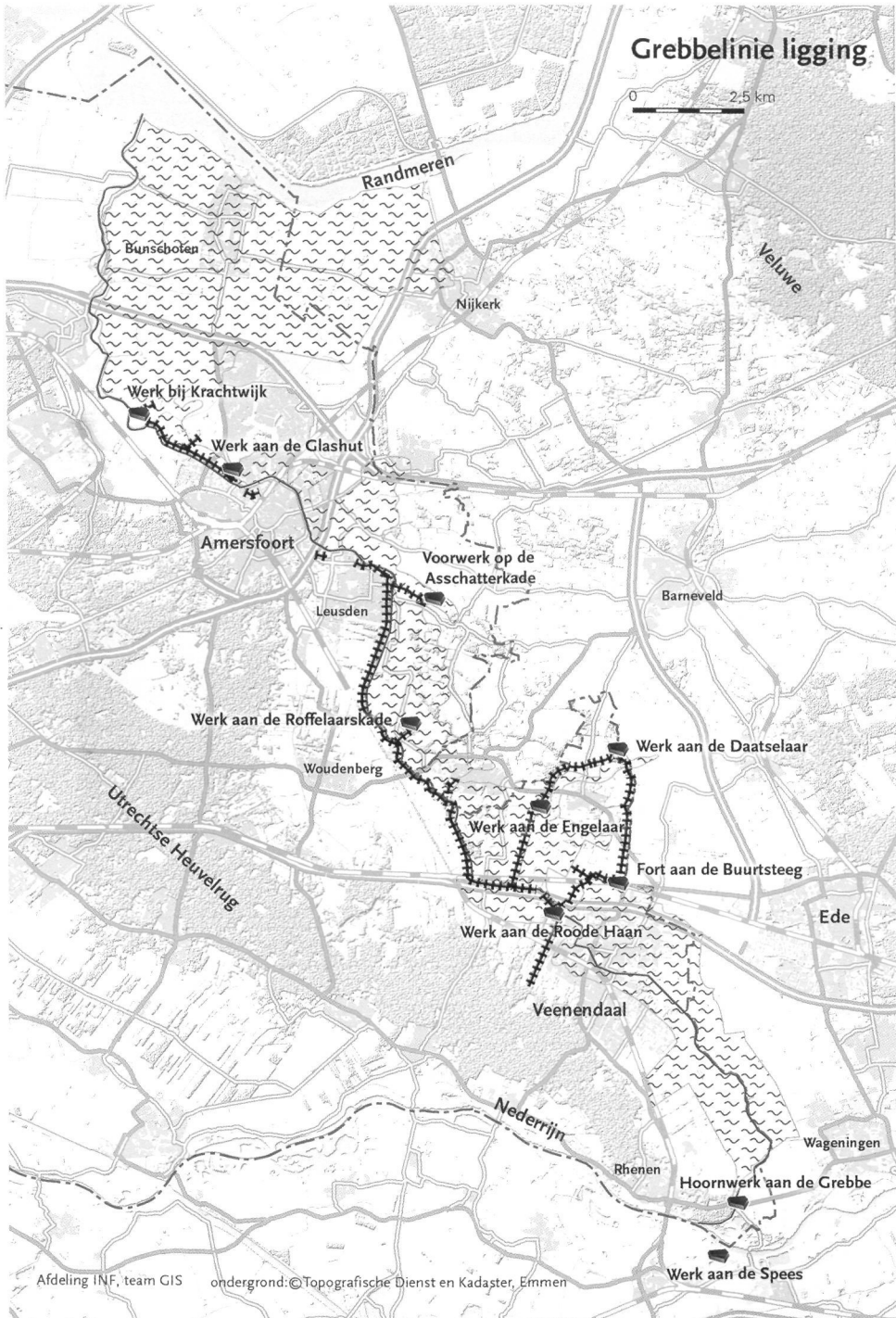
In 1701 kwamen twee landmeters onder leiding van Menno van Coehoorn met aanbevelingen voor het verdedigen van de Gelderse Vallei. De landmeters noemden de nieuwe verdedigingslijn 'Grebbelinie'. De grootste uitdaging was het hoogteverschil van 7 meter tussen Veenendaal en Spakenburg. Wanneer de sluis bij de Nederrijn open werd gezet zou het water rechtstreeks de Zuiderzee in stromen. De oplossing was een dijk langs de Grift met op enige afstand van elkaar dwarsdijken (keerkaedes). Hierdoor ontstonden inundatiekommen en kon het water niet direct wegstromen.

FASE 2.**DE EERSTE LINIE (1742-1766)**

Als gevolg van de Oostenrijkse Successieoorlog legde men in deze periode de eerste werken van de Grebbelinie aan. Bij Amersfoort, Scherpenzeel en Veenendaal werden Spaanse redoutes (eenvoudig rechthoekig verdedigingswerk met aarden wal) gebouwd. De belangrijkste inlaat-sluis, de Grebbesluis, vergde de nodige verdediging. Daarom werd hier in 1743 een hoornwerk

Afbeelding rechts:

Overzichtskaart Grebbelinie. Bron provincie Utrecht, cartografie Marga Oostveen.

Ingang van een Duitse bunker (type R703) bij de Bruinenburgersluis (foto auteurs).

(een vestingwal tussen twee bastions) aangelegd. Bovendien moest de sluis aangepast worden. De sluis die oorspronkelijk bedoeld was om water in de Nederrijn te lozen, moest nu ook geschikt zijn om water vanuit de Nederrijn in te laten voor inundaties. De aanleg van de hoofdverdedigingslijn, de Grebbelinedijk langs de Grift, begon in 1744. Over deze dijk konden de troepen zich makkelijk voortbewegen. In deze periode zijn ook de acht keerkades aangelegd. Een van deze keerkades was al ouder: de Slaperdijk uit 1652. Deze dijk had oorspronkelijk een waterkerende functie. Nu was daar een militaire functie bijgekomen. De vijandelijke legers (de Fransen) hebben de Grebbelinie echter niet bereikt en keerden vroegtijdig huiswaarts.

In het hedendaagse landschap zijn de keerkades nog steeds herkenbaar. Dit is een van de sporen die de Grebbelinie in het landschap heeft achtergelaten.

FASE 3.

DE LINIE IN STELLING GEBRACHT (1785-1794)

Toenemende Oostenrijkse en Franse oorlogsdreiging zorgde ervoor dat de Grebbelinie hernieuwde aandacht kreeg. De directeur-generaal der Fortificatiën adviseerde Willem V om de Grebbelinie te versterken. Langs de gehele linie werden versterkingen gebouwd. Bij het kanaal tussen de Nederrijn en de Grebbesluis werden in 1785 drie bastions (vijfhoekige aarden of stenen uitbouw) aangelegd en twee batterijen. Deze werken dienden tevens ter verdediging van de Grebbeberg. Ook het Fort aan de Buursteeg verrees in die tijd (zie hierna). In 1793 ver-

klaarden de Fransen de oorlog aan de stadhouder van de Republiek en de koning van Engeland. De Nederrijn stond echter te laag om het gebied te inunderen. Door tussenkomst van een Oostenrijks leger moesten de Fransen zich echter terugtrekken. Toen ze het in 1794 opnieuw probeerden was het waterpeil van de Nederrijn wel hoog genoeg en kon het gebied onder water gezet worden. Bovendien werden er 200 kanonnen in stelling gebracht. De winter viel echter in en dus konden de Fransen over de stijf bevroren linie richting Utrecht en Amsterdam trekken. Er werd geen schot gelost.

Fort aan de Buursteeg

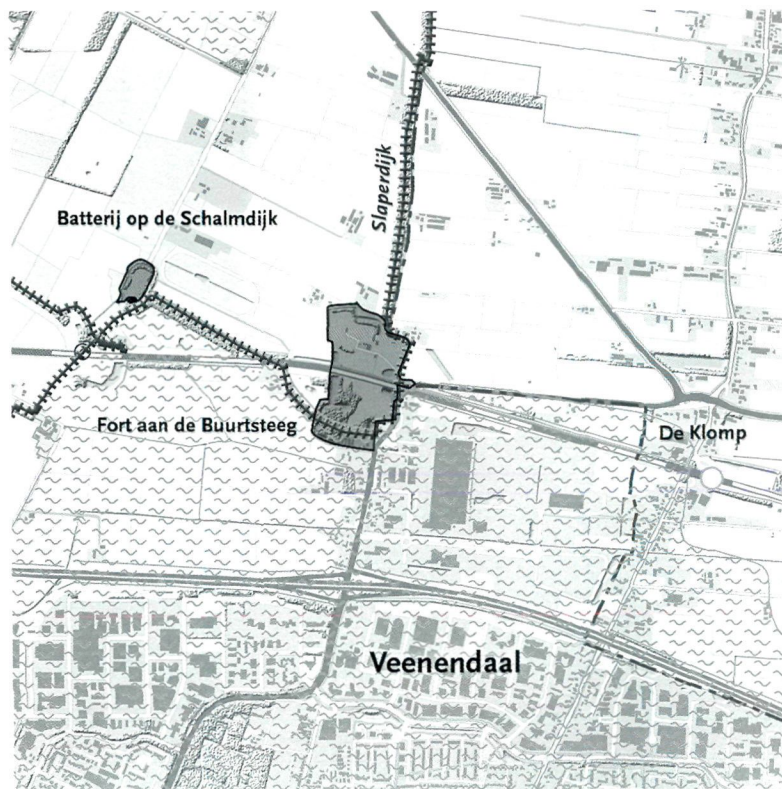
In 1785 is nabij Veenendaal het Fort aan de Buursteeg aangelegd. Dit fort sloot de toegang tot de Slaperdijk af en verdedigde de weg tussen Veenendaal en De Klomp en, samen met de Li-

nie van Juffrouwwijk, de Emminkhuizerberg. Op het binnenterrein van het fort bevonden zich twee houten logeerloodsen waar de Ierse en Engelse dragonders overnachtten. Daarnaast bevonden zich op het binnenterrein een stenen wachthuis en een boerderij. Voor een betere verdediging tegen de Fransen waren 20 kanonnen en een houwitser op het fort geplaatst. Tot gevechten kwam het echter niet.

FASE 4.

FRANSE AANPASSINGEN (1799-1806)

De linie is in deze periode in Franse handen en krijgt zijn uiteindelijke vorm. Aangezien de Pruisen nog niet verslagen waren, hadden de Fransen belang bij de aanleg van de werken. Daarbij besteedden de Fransen veel aandacht aan de verdediging van de keerkades in de vorm van aarden voorposten. Zo kon de vijand in een

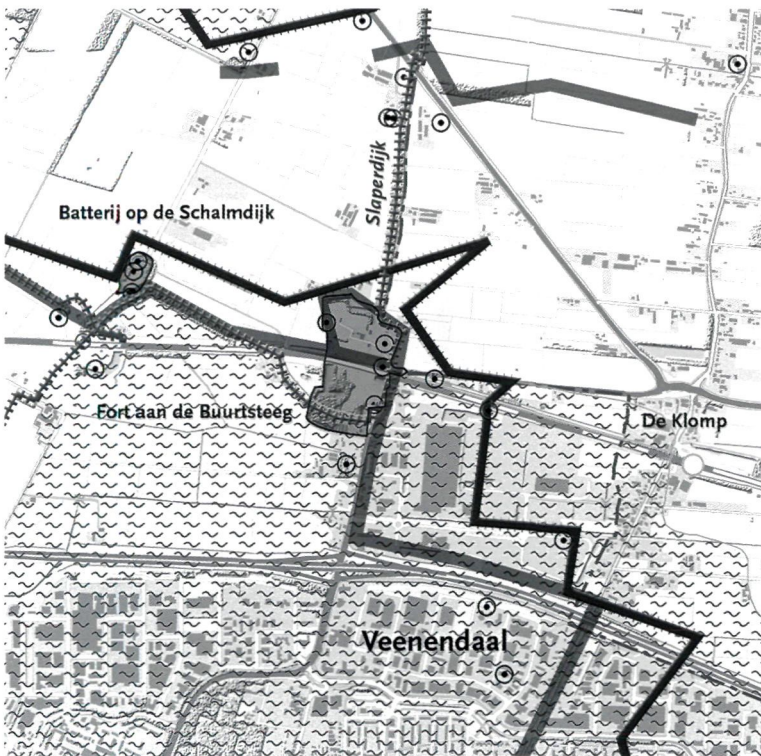
Fort aan de Buursteeg e.o.: fases 4 en 5 (1799-1866). Bron provincie Utrecht, cartografie Marga Oostveen.

vroeg stadium worden tegengehouden. Ook werd de linie uitgebreid met verscheidene versterkingen. Naast een bestaande redoute werd de Daatselaar aangelegd en werd de Groeperka de verlengd. Om de Pruisen tegen te houden werd de linie naar het zuiden verlengd met wat nu bekend staat als de Betuwestelling. In 1806 werd de Grebbelinie in staat van verdediging gebracht. Inundaties waren echter onmogelijk door de lage waterstand van de Nederrijn. Achteraf bleken de inundaties niet nodig te zijn, omdat Napoleon de Pruisen bij Jena versloeg. In datzelfde jaar werd Krayenhoff minister van Oorlog. Hij had geen aandacht voor de Grebbelinie en deze werd dan ook in 1809 overgedragen aan Waterstaat. In 1815 draaide Koning Willem I dit terug, maar ook hij besteedde nauwelijks aandacht aan de linie. Enkele werken kwamen zelfs in particulier bezit.

FASE 5.

VAN LINIE NAAR VOORPOST (1843-1866)

Na de afscheiding van België neemt de militaire belangstelling voor de Grebbelinie weer toe. Vanaf 1860 werd de linie zelfs als een van de belangrijkste verdedigingslijnen beschouwd en waren verbeteringen weer mogelijk. Dit hield in dat er nieuwe damsluizen werden geplaatst en andere aanpassingen gedaan zodat snellere inundaties mogelijk werden. Een voorbeeld hiervan is het omleidingskanaal ten oosten van Veenendaal. Deze ingreep bracht de inundatietijd terug van 20 naar 12 dagen. De Vestingwet van 1874 de-gegradeerde de Grebbelinie echter tot een voorpostenstelling van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De reden hiervoor was de onbetrouwbare inundeerbaarheid van de Grebbelinie. In 1926 hield de Grebbelinie op te bestaan; een groot deel van de werken werd opgeheven als vestingwerk.

Fort aan de Buursteeg e.o.: fase 6 (1936-1940) Fort aan de Buursteeg e.o.: fase 7 (1944-1945).

Fort aan de Buursteeg

De aanleg van het hoger gelegen spoor tussen Utrecht en Arnhem betekende een acces in de Grebbelinie. Daarom besloot men het spoor dwars door Fort aan de Buursteeg te leggen. Op die manier kon het van beide kanten verdedigd worden. Tegenwoordig vormt het spoor een barrière voor wandelaars die het fort aan zowel de noord- als de zuidzijde willen verkennen. Oplettende treinreizigers tussen Utrecht en Arnhem kunnen vanuit de trein een blik op het fort werpen.

FASE 6.**VALLEIStELLING ALS HOOFDVERDEDIGING (1936-1940)**

De fases 6 en 7 zijn wellicht de meest bekende fases van de geschiedenis van de Grebbelinie. Twee ontwikkelingen leidden ertoe dat de Grebbelinie in deze periode opnieuw aandacht kreeg. Ten eerste leidde de Duitse dreiging van de jaren '20 en '30 tot een nieuw verdedigingsconcept waarbij de Nieuwe Hollandse Waterlinie als laatste defensielinie werd gezien. De Grebbelinie kreeg daardoor weer een belangrijke rol. Een tweede ontwikkeling was de aanleg van het Valleikanaal. De eigenlijke reden voor de aanleg van dit kanaal was de waterproblematiek in het gebied. Tegelijkertijd bood het voordelen voor het verdedigingssysteem: het was een doorlopend kanaal, het bood betere mogelijkheden voor inundatie en kon dienst doen als tankgracht. Vanaf dat moment werd de Grebbelinie Valleistelling genoemd. In 1939 werd de Valleistelling in staat van verdediging gebracht. Nederland wilde eigenlijk vasthouden aan haar neutraliteitspolitiek. Om te voorkomen dat Nederland verrast zou worden door een aanval werd ons land naar alle zijden, om de onpartijdigheid geloofwaardig te maken, voor verdediging ingericht. Grote delen werden onder water gezet, boerderijen worden afgebroken en tankgrachten en loopgraven gegraven. Daarnaast begon men met het bouwen van 271 betonnen mitrailleurkazematten. In 1940 viel het besluit om

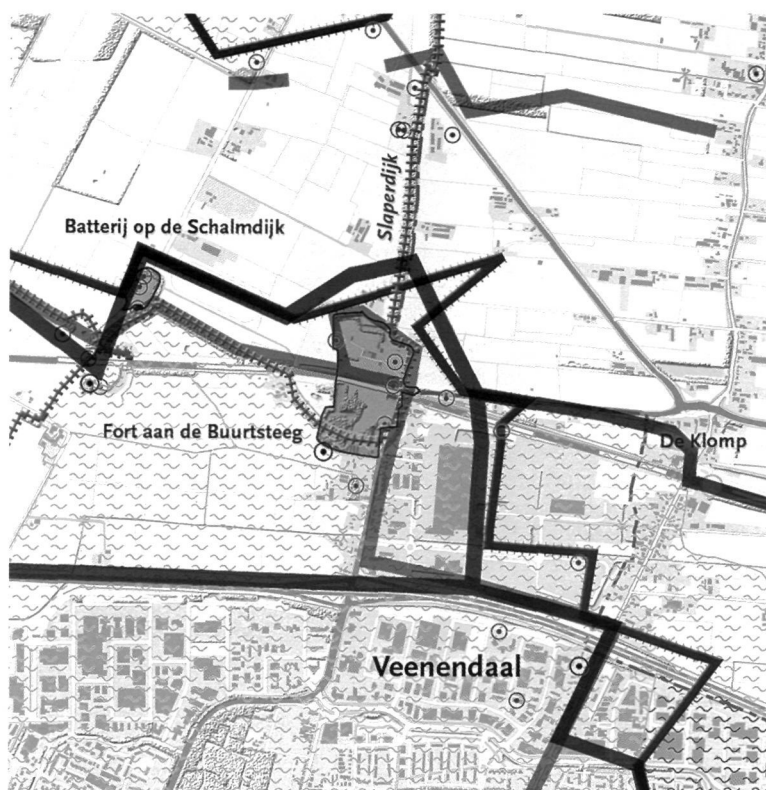
de hoofdverdediging van de Nieuwe Hollandse Waterlinie te verplaatsen naar de Valleistelling. In de niet-geïndeerde zone tussen Woudenberg-Renswoude en Veenendaal werd een uitgebreid stelsel van loopgraven, tankgrachten en draadversperringen aangelegd. Deze werkzaamheden waren echter nog niet gereed toen de Duitse troepen op 10 mei 1940 Nederland binnenvielen. Het Nederlandse leger wist de Duitsers drie dagen tegen te houden aan de Grebbelinie, dit tegen de verwachting van de Duitsers in. Bij de Grebbeberg werd de stelling doorbroken. De gevechten in de Valleistelling kostten aan meer dan 500 Nederlandse soldaten het leven.

Fort aan de Buursteeg

Tijdens de meidagen van 1940 is hier een militair gesneuveld in een mijnenveld en begraven op het katholieke begraafplaatsje. Op het zuidelijk deel van het fort staat aan de oostzijde nog een kazemat die direct vanaf de weg zichtbaar is. Ook is zo'n 400 meter ten oosten van het fort een klein deel van het omvangrijke stelsel van tankgreppels bewaard gebleven.

FASE 7.**PANTHERStELLING (1944-1945)**

In deze periode werd de Grebbelinie voor het laatst aangepast voor militaire doeleinden. De Duitse bezetter noemde de linie 'Pantherstelling' en liet deze aansluiten op de Duitse Westwal. De Pantherstelling lag grotendeels langs de Grebbelinie en maakte gebruik van veelal hetzelfde inundatiestelsel. Alleen bij Hoevelaken en Nijkerk had deze linie een vertakking naar het oosten. De meest opvallende ingreep was de bouw van 20 bunkers. In 1944/45 werden delen van de linie geïndeerd. De vijand werd dit keer vanuit een andere richting verwacht, namelijk vanuit het zuidwesten. De geallieerden kwamen echter óók uit het oosten, waarna de Duitsers de stelling naar het oosten richtten. Tot grote gevechten kwam het in deze stelling niet. Op 5 mei capituleerde het Duitse leger.

Fort aan de Buursteeg e.o.: nog aanwezige elementen van de Grebbelinie. Bron provincie Utrecht, cartografie Marga Oostveen.

Fort aan de Buursteeg

Terwijl de rest van Nederland al bevrijd was, bezetten de SS-troepen Veenendaal. Vlakbij het fort vond een vuurgevecht plaats waarbij twee SS'ers en drie man van de Binnenlandse Strijdkrachten sneuvelden. De kazemat was op dat moment gecamoufleerd als 'huisje' met raampjes en gordijnen. Hiervan zijn de contouren nog steeds vaag zichtbaar. Eén van de bunkers uit de Pantherstelling is aan de zuidwestzijde op het Fort aan de Buursteeg gebouwd. Na de oorlog is een poging gedaan om de bunker op te blazen. Aan de muren zijn de gevolgen van de explosie duidelijk te zien.

FASE 8.

DE SLAPENDE LINIE (1945-2006)

De boerderijen die in 1939/40 waren afgebroken om open schootsvelden te krijgen, werden

vanaf 1940 weer opgebouwd met staatssteun. Deze staan bekend als de wederopbouwboerderijen en hebben een kenmerkende gevelsteen: een uit een vlammenzee opklimmende leeuw en het betreffende bouwjaar. De leeuw staat symbool voor Nederland dat weer opklimt uit de oorlogstijd. Vanaf 1951 is de Grebbelinie als verdedigingssysteem voorgoed opgeheven. In 1976 komen grote delen van de linie onder beheer van Staatsbosbeheer. Sindsdien is veel overwoekerd of in verval geraakt. Toch zijn er nog talloze elementen van de Grebbelinie in het landschap terug te vinden zoals de linedijk, forten, keerkades, sluisen en kazematten. Zelfs het oudste element is nog terug te vinden: de schans in Woudenberg met de U-vormige gracht uit 1590. Op enkele plekken zijn verdedigingswerken gereconstrueerd.

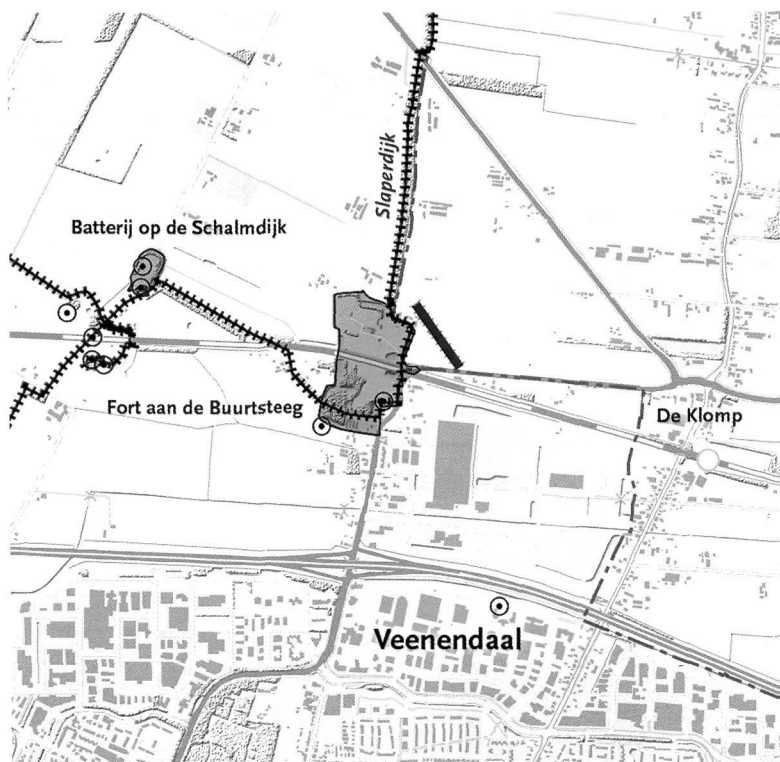
Fort aan de Buursteeg

Fort aan de Buursteeg is een van de meest opvallende overblijfselen van de Grebbelinie. Het noordelijke deel is momenteel in gebruik als camping en is weinig herkenbaar als fort. Alleen de naam van de camping en het nabijgelegen bedrijventerrein (beide De Batterijen genaamd), en de gracht doen nog denken aan oorlog en verdediging. Het zuidelijk deel is in 1981 in opdracht van Staatsbosbeheer gerestaureerd en opengesteld. Dit deel herbergt nog een aantal herkenbare restanten van het fort. Het vijfhoekige aarden werk (bastion) is toegankelijk. Ook zijn een kanonoprit, de plaats waar het kanon heeft gestaan en een lunet nog steeds zichtbaar. Vlakbij bevindt zich de redoute waarin de kruitkelder was verstopt. Deze kelder is er niet meer. Een versperring markeert de weerstand langs het spoor. Ook ligt er een Duitse kanonkazemat half verscholen onder het talud van de snelweg A12.

HEDEN

Cultuurhistorisch gezien is de Grebbelinie een unieke structuur in het Nederlandse landschap. De linie kent een hoge mate van gaafheid, waarin de verschillende militair-historische denkbeelden nog goed herkenbaar zijn. De Grebbelinie is nu een rustige, groene lijn in het landschap, hier en daar onderbroken door wegen en bebouwing. Vergeleken met bijvoorbeeld de Nieuwe Hollandse Waterlinie manifesteert de Grebbelinie zich zeer ingetogen in het landschap. De linie is daarentegen ook een markante en structuurbepalende lijn in de Gelderse Vallei, die er nu erg verscholen bijligt.

Voor de natuur is de Grebbelinie van grote betekenis: het is een doorgaande structuur die bovendien verschillende natuurgebieden met elkaar verbindt. Het grootste deel van de werken is in eigendom en beheer van Staatsbosbeheer. Ook voor recreatie is de Grebbelinie van

Zichtbare restanten van de Grebbelinie. Bron provincie Utrecht, cartografie Marga Oostveen.

betekenis. De linie is vrijwel geheel toegankelijk voor recreanten en wordt redelijk veel gebruikt. De NS-wandelroute Grebbelinie (Veenendaal De Klomp – Veenendaal) is zelfs de meest populaire. Daarnaast vormt de Grebbelinie een wezenlijk onderdeel van de gebiedsidentiteit, vooral door de (soms nog levende) verhalen over de periode 1939-1945. Er worden in de huidige periode veel verschillende betekenissen aan de Grebbelinie toegekend. Bij het opstellen van de gebiedsvisie is onder meer dieper ingegaan op de wijze waarop de Grebbelinie wordt beleefd. In dit belevingsonderzoek zijn 130 enquêtes uitgevoerd en 11 interviews afgenomen met willekeurige voorbijgangers en omwonenden, experts en recreanten. De uitkomst van het onderzoek geeft inzicht in de betekenissen die deze cultuurhistorische structuur heeft. Uit het onderzoek blijkt dat leeftijd bij de beleving een belangrijke rol speelt:

Het valleikanaal nabij Woudenberg met de Grebbeliniedijk aan de linkerkant (foto auteurs).

Voor mensen die de Tweede Wereldoorlog aan den lijve hebben ondervonden (1e generatie) is de linie of zijn plekken daarin, locaties van (soms pijnlijke) herinneringen: de Grebbelinie als gedenkplek. Voor mensen die de Grebbelinie vanuit de verhalen kennen van hun ouders (2e generatie) is de binding is meer gekoppeld aan wederopbouw, de natuurwaarden en de verhalen van eerdere generaties over de militaire betekenis: de Grebbelinie als rust- en bezoekerplek. Voor de generatie daarna is het verhaal van de Grebbelinie minder goed bekend. De cultuurhistorische en de huidige natuur- en recreatiewaarden worden erkend, maar nauwelijks gezien als onderdeel van een groter geheel: de Grebbelinie als verzameling van bezoekerplekjes. Voor de jeugd tot slot is de Grebbelinie grotendeels onbekend: de Grebbelinie als grote onbekende.

TOEKOMST

De gebiedsvisie die de afgelopen jaren tot stand is gekomen zal een nieuwe, negende laag toevoegen aan deze slapende linie. Het bijbehorende uitvoeringsprogramma kent zo'n 100 acties die deze nieuwe laag vorm zullen geven. De Grebbelinie zal beter herkenbaar worden in het landschap, het recreatieve aanbod zal meer op de Grebbelinie worden gericht en de kwaliteit van de natuurwaarden zal worden versterkt.

Soms gaat het hierbij om relatief kleine ingrepen. Zo wordt momenteel voor het Fort aan de Daatselaar door Staatsbosbeheer bekeken hoe, met het behoud van natuurwaarden, de begroeiing op het immense terreplein (het vlakke terrein binnen een vesting) kan worden vermindert om het gevoel van omvang terug te brengen. Ook wordt bekeken waar op een aantal plekken doorzichten in de begroeiing kunnen worden gecreëerd die het fort beter zichtbaar maken in het landschap. Het gezicht van de Grebbelinie wordt daarmee teruggebracht in het landschap.

Soms gaat het ook om forse ingrepen, zoals bij het toekomstige pronkjuweel van de Grebbelinie, het Fort aan de Buursteeg. Het noordelijk deel van het fort is momenteel in gebruik als camping. De provincie Utrecht heeft het aangedurfd de camping uit te kopen. Binnen vijf jaar zal het fort een metamorfose ondergaan van camping naar bezoekerscentrum, waarbij bastions, grachten, wallen en doorzichten worden hersteld en er een plek ontstaat waar bezoekers hun licht kunnen opsteken over de unieke geschiedenis van de Grebbelinie en de verhalen die daaromheen spelen.

De ontwikkelingen die de komende jaren rond de Grebbelinie plaatsvinden zullen ertoe leiden dat de cultuurhistorische werken worden hersteld, dat de cultuurhistorie beter toegankelijk wordt gemaakt en dat de (levende) geschiedenis

wordt doorverteld. Bij de presentatie van de gebiedsvisie attendeerde (voormalig) cultuurgedeputeerde Jan van Bergen op de waarde van de Grebbelinie: *Dames en heren, u heeft goud in handen*. De kunst is om ervoor te zorgen dat dit goud op een goede manier wordt ontgonnen en dat de negende laag op een respectvolle manier wordt aangebracht.

The Grebbelinie, layered history

The historical, water-based defence system called the Grebbelinie is characterized by a complexity of historical layers, the first of which dates from the 16th century. In eight different phases of growth and regression, new defence structures were imposed on the Grebbelinie, which changed its character and its use in the course of time. In the late 1930's and 1940's the Grebbelinie was transformed as well. In the days of war in 1940 it became the site of heavy fighting between Dutch and Nazi-German troops, which makes it an important part of the local and national 'living' history. Over the last two years the province of Utrecht has been drawing up plans to allot the Grebbelinie a new function in modern-day life (i.e. tourism, recreation, economy, nature). In the years to come, a new, ninth layer will be added to the rich history of this defence line.

LITERATUUR

- PROVINCIE UTRECHT (2006). De Grebbelinie boven water! Gebiedsvisie voor de Grebbelinie. Deel 1: Hoofdrapport. Utrecht.
- PROVINCIE UTRECHT (2006). De Grebbelinie boven water! Gebiedsvisie voor de Grebbelinie. Bijlage 1: Tijdlijn in de Gelderse Vallei.
- RIETBERG, B. (2007). De Grebbelinie, een cultuurhistorische gids. Utrecht.
www.grebbelinie.nl
www.provincie-utrecht.nl/grebbelinie.